

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 17 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2017

KİTAP TANITIMI

Abdullah Durmuş, *Fıkhî Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, İSAM yayınları, İstanbul 2014, (189 s.)

Haz. Mahmut Samar

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi
mahmutsamar@hotmail.com

Geliř Tarihi: 27.05.2017 • Yayına Kabul Tarihi: 05.06.2017

Temel İslam bilimleri içerisinde kapsamı itibariyle en geniş alan İslam hukukudur. İbadetler, borçlar hukuku, aile ve miras hukuku ile ceza hukuku İslam hukukunun ana konuları arasında yer almaktadır. Öte taraftan İslam hukuku sosyal, kültürel ve ekonomik alanlar başta olmak üzere çağın ortaya çıkan problemlerini çözüme kavuşturma gibi bir işleve sahiptir. Bu nedenle bu alanda yapılan çalışmalar çoğu zaman toplum hayatında önemli yer tutan ve genelde ilk kez karşılaşılan uygulamaları konu edinir. Nitekim günümüzde yapılan çalışmaların büyük bir kısmının konusu iktisat, bankacılık, finans, tıp, turizm vb. alanlarla ilgili çağdaş problemlerdir. İşte tanıtımını yaptığımız eser de günümüz dünyasında herkesi yakından ilgilendiren fıkhî açıdan döviz alım satımına dair çağdaş uygulamaları ve problemlerini konu edinen bir çalışmadır.

Ana konusu günümüz döviz satım işlemlerine dair uygulamaların ortaya konması ve fıkhî açıdan değerlendirilmesi olan bu eser giriş, dört bölüm, sonuç, lügatçe, kaynakça ve indeks/dizin şeklinde düzenlenmiştir.

Giriş bölümünde, araştırmanın konusu ve kaynakların değerlendirilmesine yer verilmiştir. Konunun genel anlamda tasvirine yer verilen bu bölümde, para konusundaki genel kaynaklar, işlemlerin mahiyet ve işleyişiyle ilgili kaynaklar, çağdaş İslam hukukçularının görüşlerini tespit etmede yararlanılan kaynaklar ve değerlendirmede esas alınan kaynaklar birer başlık altında incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde yazar, tarihi süreçte para mübadelelerinin seyrini tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu cümleden olarak fıkhî sarf akdine dair hükümleri inceleyerek

çalışmanın teorik zeminini hazırlamıştır. Son olarak da iktisat bilimi açısından para kavramını ve para konusuna yer vermiştir.

Birinci bölüm, fikhî açıdan spot döviz işlemlerinin değerlendirilmesine ayrılmıştır. Öncelikle bu işlemin uygulamada biçimlerine yer verildikten sonra, işlemin fikhî açıdan değerlendirilmesi yapılarak konuyla ilgili problemler üzerinde durulmuştur. Teslim ve tesellümde banka hesabının kullanılması, teslim ve tesellümün bir miktar gecikmesi, marjlı/kaldıraçlı döviz satım işlemi, kazanç gayesiyle spot döviz satımı burada ele alınan başlıca hususlardır. Yazar, burada her bir konunun işleyişini ortaya koyduktan sonra, günümüz İslam hukukçularının konuyla ilgili yaklaşımlarına yer vermek suretiyle bir değerlendirmede bulunmaktadır. Bu çerçevede döviz satım işlemlerinde teslim ve tesellümde banka hesabının kullanılmasını ve bir miktar gecikmenin olmasını problem olarak tespit eder. Konuyla ilgili çağdaş yaklaşımları inceleyen yazar bunun hükmî kabz olarak değerlendirilebileceği şeklindeki görüşün isabetli olduğunu belirtmektedir. Piyasa örfü dikkate alındığında bir miktar gecikmenin de peşin olma şartına zarar vermeyeceğini kaydeder. Bununla birlikte gecikmenin en kısa süreyle sınırlı tutulması ve peşin kurun esas alınması şartıyla bu işlemin caiz olacağını savunur.

Bu bölümde marjlı döviz işlemiyle ilgili günümüzde ortaya çıkan yaklaşımları inceleyen yazar bu işlemin karz akdi çerçevesinde incelenmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. Dolayısıyla işleyişi ve amacı dikkate alındığında bu işlemin caiz olmadığını tespit eder. Bundan başka kazanç gayesiyle spot döviz satım işlemleri kapsamında “döviz ticareti”, “döviz arbitrajı”, “döviz spekülasyonu” ve “döviz manipülasyonu” uygulamaları da bu bölümde incelenmektedir. Durmuş, söz konusu uygulamalarla ilgili günümüz İslam hukukçularının görüşlerini değerlendirdikten sonra “döviz ticareti”nin ve “döviz arbitrajı”nın yasaklanmasını gerektiren hiçbir unsur bulunmadığını ifade eder. Döviz spekülasyonun da esasen yasaklanmış bir işlem olmadığını kaydetmektedir. Ancak bu işlemin etik olmaması ve kamuya zarar vermesi bakımından önleyici tedbirlerin alınması gerektiğinin altını çizer. Manipülasyonun da aldatma vb. yollarla piyasayı kendi arzusu doğrultusunda yönlendirmesi sebebiyle caiz olmadığını kaydeder.

İkinci bölümde, “döviz forward”, “döviz future” ve “döviz swap” işlemleri incelenmiş, fikhî açıdan değerlendirilmiştir. Yazar, burada adı geçen kavramların tanımları ve özellikleri üzerinde durmuş, her bir işlemin uygulamasına dair detaylı bilgilere yer vermek suretiyle, söz konusu işlemleri fikhî açıdan değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Bu çerçevede “döviz forward” ve “döviz future” işlemleri etrafında ortaya çıkan tartışmalara yer vererek günümüz İslam hukukçularının görüşlerini fikhî açıdan değerlendirmiştir. Bu cümleden olarak vadeli döviz işleminin caiz olduğunu savunanların gerekçelerine dair bazı mülâhazalara değinir. Buna göre bu işlemin “akitleşme” değil de “vaadleşme” olarak değerlendirilmesi, sarf akdinde kurun serbestçe belirlenebilmesi ve bu işleme ihtiyaç duyuluyor olması bu yaklaşımın dayanaklarını oluşturmaktadır. Aynı şekilde bu işleme cevaz verenlerin yaklaşımlarına da gerekçeleriyle birlikte yer verilmektedir. Yazar, bu görüşün dayanakları sadedinde altın ile gümüşün mübadelesinde karşılıklı kabzın şart olduğunu belirten hadisler ile her iki bedelin vadeli olması durumunda iki yasağın -faiz ve borcun borç karşılığında satılması- ihlal edilmesinden söz etmektedir.

Yazar, bu bölümde konuyla ilgili görüşleri değerlendirirken önemli hususların altını çizmektedir. “Döviz forward” ve “döviz future” işlemlerinin mahiyeti bakımından bir satım sözleşmesi olduğuna dikkat çekerek, bunların “vaadleşme” olarak değerlendirilemeyeceğini belirtir. Sarf akdinde vade şartının geçersiz olduğuna dikkat çekerek bu işlemlerde her iki bedelin vadeli olması durumunda bütün mezheplerin ittifakı ile benimsenen “borcun borç karşılığında satılması” yasağının ihlal edilmesi anlamına geldiği üzerinde durur. Bundan başka bu işlemin faizli krediyle aynı fonksiyona sahip olduğunun altını çizerek konuyu faizli işlem kapsamında değerlendirmektedir. Ayrıca “döviz forward” ve “döviz future” işlemlerinin borcun borç karşılığında satılması şeklinde bir işlem olmadığını savunarak bu yasağın için daha esaslı bir gerekçe aranmasının gerekli olduğunu vurgular. Buna göre esas gerekçeyi vade ribâsı ve ödeme gününde oluşacak farklı durumlar sebebiyle tarafların rızasının zedelenebildiği şeklinde tespit etmektedir. Bu temel gerekçenin de paraların mübadelesinde vadeyi yasaklayan rivayetlere dayandığını ifade etmiştir.

Durmuş, ikinci bölümün devamında “döviz future” işlemine özel bazı hususları değerlendirmektedir. Bu çerçevede vadeli döviz işlemlerinde yükümlülüklerin fiilî teslim ile yerine getirilmesine pek az rastlandığı, dolayısıyla sarf akdindeki peşinlik şartını yerine getirmede için geçersiz olduğunu kaydeder. Bu işlemdeki nakdî mutabakatın “îne satışı” mahiyetinde olduğu için bu yöntemle yapılan ifanın da geçersiz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sarf akdinde kefâletin birçok fakîhe göre caiz olmadığı gerekçesiyle, takas merkezinin garantör olması ve bu durumun teslim sayılması iddiasının da geçersiz olduğunun altını çizmektedir. Takas merkezine ödenen teminatın da kısmî ifa sayılmasının mümkün olmayacağını, bunun bir teminat (rehin) niteliğinde olduğunu vurgular. Yine “döviz future” işlemlerinin, vadesi gelmeden önce ikinci el piyasada alınıp satılmasının caiz olmayacağını kaydetmektedir.

Bu işlemin sarf akdinde esas alınması gereken kur açısından değerlendirmesini de yapan yazar, sarf akdinde kur serbestisinin bulunduğu yönünde bir tespitte bulunur. Ancak bunun vadeli döviz satımı için doğru bir argüman olmadığını ifade eder. Öte taraftan vadeli döviz işlemlerine duyulan genel bir ihtiyacın olduğunu kabul etmekle birlikte var olan ihtiyaca binaen bu işlemin geçerli sayılamayacağını ifade etmektedir.

İkinci bölümde son olarak “döviz swap” işleminin fıkhî değerlendirmesine yer verilmiştir. Öncelikle bu işlemin hükmü konusunda ortaya çıkan görüşlerin doğru bir zemin üzerinde gerçekleşmediğine dikkat çekilmektedir. Değişik bir tabirle konuyla ilgili farklı görüş bildirenlerin aynı işlemde bahsetmedikleri belirtilmektedir. Yazara göre “para swapı”, “döviz swapı” ve “alternatif swap” olmak üzere üç farklı swap işlemi mevcuttur. Bu nedenle her bir işlemin hükmü ayrıca tespit edilmelidir. Nihayet konuyla ilgili görüşlere ve gerekçelerine yer verildikten sonra “döviz swap” işleminin caiz olamayacağını savunur.

Üçüncü bölümde “döviz opsiyon” işlemi incelenmekte ve fıkhî açıdan bir değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır. Yazar, burada konunun kavramsal çerçevesini ortaya koyduktan sonra işlemin mahiyetinden ve temel özelliklerinden bahseder. Bu bölümde de Konunun fıkhî değerlendirmesi yapılırken aynı yöntem

takip edilerek önce çağdaş İslam hukuku araştırmacılarının yaklaşımlarına yer verilmiştir. Durmuş, burada döviz opsiyon işleminin iki aşamalı –opsiyon hakkı ve döviz alım satımı- bir yapıya sahip olduğunun altını çizerek, yapılacak değerlendirmelerde bunun göz ardı edilmemesini kaydeder. Bu işlemin mahiyeti konusunda çağdaş araştırmacıların farklı yaklaşımlara sahip olduğuna değinir. Buna göre bu işlemin mahiyetine dair “akit” veya “vaad” olduğu şeklinde temelde iki farklı yaklaşımdan söz edilmektedir. Bununla birlikte işlemi “akit” olarak değerlendiren İslam hukukçularının bunu satım akdi çerçevesinde ele aldığını, fakat bu grupta olanların da üçe ayrıldığını kaydeder. Netice itibariyle bu işlemin “hibe şartı bulunan satım akdi” ve “muhayyerlik şartı bulunan satım akdi” ile bunun yeni bir akit türü olup, “isimli akit” kapsamında değerlendirilmemesi gerektiği şeklinde üç temel yaklaşımın altı çizilmektedir.

Yazar, “döviz opsiyon” işleminin günümüz bilginlerinin çoğunluğuna göre caiz olmadığını zikrederek gerekçelerini sıralamaktadır. Buna göre bu işlem alınan bedel karşılığında uygun bir konu (mahal) olmadığı, muhayyerlik hakkı karşılığında bedel almanın caiz olmadığı, fiyat farklılıklarından kazanç elde etme, ribâ, kumar, garar, hile, borcun borç karşılığında satımı ve bâtil yolla kazanç elde edildiği gibi mahzurları sebebiyle caiz değildir. Ayrıca bu görüşte olanların bu işleme ihtiyaç bulunmadığı iddiasında olduklarını kaydeder. Buna karşılık riskten korunma amacıyla bu işlemin caiz olduğunu savunan bir yaklaşımdan da söz etmektedir.

Üçüncü bölümde ele alınan “döviz opsiyon” işlemini farklı açılardan değerlendirmeye tâbi tutan Durmuş özetle şu sonuçlara ulaşır:

Bu işlemde bir sözleşmede bulunması gereken esaslı unsurların tamamı bulunmaktadır. Bu nedenle “vaadleşme” olarak değerlendirilmesi isabetli değildir. Ayrıca bu işlemi “hibe şartlı satım akdi” olarak değerlendirmek de mümkün değildir. Bu işlemin mahiyetini ve hükmünü ortaya koymak için akdin konusunun belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu işlemin konusunun döviz olması durumunda akit geçerli değildir. Çünkü sarf akdinde kaparo da şart muhayyerliği de geçersizdir. İşlemin konusunun hak olarak kabul edilmesi durumunda ise bu işlemin klasik fıkhîta ele alınan mücerret hakların hiçbirinin kapsamına girmediği görülmektedir. Burada bir haktan söz edilse de bu hakkın kötüye kullanılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Opsiyon işleminin şart muhayyerliği ve/veya kaparo niteliğinde olduğunu söylemek de mümkün değildir. Netice itibariyle bu işlem fıkhîta meşru kabul edilen hiçbir akde dahil edilemeyeceği gibi, yeni bir akit türü olarak görülmesi de imkan dışındadır. Bu nedenle caiz değildir.

Dördüncü bölüm vadeli döviz işlemleri için önerilen alternatif yöntemler ve bunların fikhî açıdan değerlendirilmesine ayrılmıştır. Yazar bu bölümde “döviz opsiyon” işlemi için alternatif aramanın gereksizliği hususunda İslam hukuk bilginlerinin ittifak halinde olduklarını belirttikten sonra, “döviz forward”, “döviz future” ve “döviz swap” işlemleri için alternatif yöntemleri ele alır. Bu çerçevede “döviz satım vaadleşmesine” ve “karşılıklı karz işlemine” yer vermektedir. Her iki alternatifini de değerlendiren yazar birtakım neticelere ulaşmaktadır. Buna göre döviz satım vaadleşmesi ister her iki tarafı bağlayıcı nitelikte bir akit formunda olsun ister tek tarafı bağlayıcı nitelikte bir vaadleşme olsun caiz değildir. Çünkü bu

işleyişi, tarafların güttüğü amaç ve ulaşılan sonuç bakımından “vadeli döviz sözleşmesiyle” aynı mahiyettedir. “Karşılıklı karz işlemi” ise taraflardan birinin diğerinden fazla yarar sağlamasının şart koşulmaması ve birinin diğerine böyle bir haksızlıkta bulunmaması şartıyla caiz görülebilir.

Sonuç bölümünde ise çalışmanın özeti mahiyetinde varılan neticelere yer veren yazarın kitabın bütün bölümlerinde aynı yöntemi izlediği görülmektedir. İncelediği konuların kavramsal ve teorik çerçevesini belirledikten sonra, mahiyetini, özelliklerini ve işleyişini ortaya koymaktadır. Daha sonra konuyla ilgili günümüz İslam hukukçularının yaklaşımlarına yer vermek ve bu görüşleri değerlendirmek suretiyle bir neticeye ulaşmaya gayret etmektedir.

Özetle çağdaş döviz işlemlerinin mahiyeti ve işleyişine yönelik güzel ve faydalı bir çalışma olmuştur. Fikhî açıdan yapılan değerlendirmelerin ciddi bir emeğin ürünü olduğu açıktır. Ayrıca teorik-teknik bir konu olmasına rağmen açık ve anlaşılır bir yazım dili kullanılması, çalışmadan azami ölçüde istifade etmeyi temin etmektedir. Netice itibarıyla eserin bu sahada çalışma yapmak isteyenlere faydalı bir literatür listesi ve analiz sunacağını söyleyebiliriz.